

PETRIĆEVO RAZLAGANJE PSELOVIH »DOGMI«*

VESNA CVJETKOVIĆ KURELEC

(*Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu*)

UDK 1(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 17. 9. 1999.

Utjecaj hermetičke tradicije, nauk Zoroastra i Kaldejaca na Petrićevo filozofsko promišljanje, u novijoj je petricologiji već dovoljno elaboriran.¹ Uvjeren kako je »tajna filozofija« znatno pridonijela formiranju klasične grčke filozofije, kako istočnjačka misao, hermetizam i platonizam nisu u suprotnosti s učenjem Katoličke crkve, već je, štoviše, mogu i obnoviti, Petrić je, kao što je poznato, izdanju »Nove sveopće filozofije« (*»Nova de universis philosophia«*, Ferrara 1591, Venezia 1593) dodao prijevode i uvode u hermetičke i kaldejske spise,² koje je 1593. u Hamburgu (samo na latinskome – bez grčkoga predloška) pod naslovom »*Magia philosophica hoc est Zoroaster et eius CCCXX Oracula Chaldaica*« i zasebno objavio.³ Odlomke i izre-

* Prilog s VIII. međunarodnog simpozija Hrvatskog filozofskog društva »Dani Frane Petrića« održanog u Cresu od 27. lipnja do 1. srpnja 1999. g.

¹ Iz opsežne literature o filozofskom promišljanju F. Petrića, kao i o njegovu odnosu prema Hermesu i Zoroasteru, možemo izdvojiti doktorsku disertaciju Erne Banić-Pajnić (*Uloga i značenje elemenata hermetičke filozofije u djelima hrvatskih renesansnih filozofa*) te nešto izmijenjenu publiciranu verziju (*Smisao i značenje Hermesove objave: Uloga elemenata hermetičke filozofije u djelima hrvatskih renesansnih filozofa*, Globus, Zagreb 1989) u kojoj je u poglavlju o Petriću (str. 115–144) temeljito obrađena njegova zaokupljenost hermetizmom; doktorsku disertaciju Antuna Špika (*Franciscus Patritius eiusque doctrina de Deo, dissertatio ad lauream in Facultate Philosophica, Roma, Gregoriana, 1945*) čiji je odlomak o Petrićevu odnosu prema Hermesu i Zoroastru u prijevodu Ivice Martinovića pod naslovom »Petrić, opčinjen orijentalnom magijom«, objavljen na hrvatskome (*Dubrovnik* 8/1–3, 1997, 179–183). Usp. također Vasoli, Cesare, »Frane Petrić i hermetička tradicija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9–10, 1979, 117–138.

² Vezano uz našu temu izdvajamo sljedeće naslove dodataka: *Zoroaster et eius CCCXX oracula chaldaica. Eius opera e tenebris eruta. et Latine reddita; Hermetis Trismegisti libelli integri XX. Et fragmenta. Asclepii eius discipuli libelli III; Mystica Aegyptiorum et Caldaeorum, a Platone voce tradita. Ab Aristotele excepta, et conscripta philosophia. Ingens Divinae sapientiae thesaurus*. Hrvatsko izdanje »Nove filozofije« u prijevodu na hrvatski T. Ladana i S. Hrkaća (redakcija prijevoda K. Krstić), koje je priredio V. Filipović (Liber, Zagreb 1979) ne sadrži gore navedene dodatke.

³ Sljedeća zasebna izdanja dodataka: Offenbach 1611, Frankfurt 1630. i 1673.

ske iz tekstova tih dodataka Petrić citira i komentira i u samome tekstu »Nove sveopće filozofije« (u latinskome su originalu ti citati na izvornome grčkome), argumentirajući i pomoću njih svoj nauk. U uvodnoj pak posveti – pismu Grguru XIV, Petrić jasno objelodanjuje svoje namjere: cilj mu je prikazom četiriju »pobožnih filozofija« (svoje, Zoroasterove, Hermesove i Platonove) dokazati kako one nisu u nesuglasju, već se štoviše mogu uskladiti s dogmom katoličke vjere.⁴

Poznato nam je kako se Petrić sa spisima kaldejsko-hermetičke tradicije upoznao tijekom svog boravka u Padovi te kako je uložio veliki napor u sakupljanju »Corpusa hermeticuma« i tekstova »izvorne mudrosti« pomoću kojih je smatrao da može otkriti skrivene strane svijeta i razjasniti mnoga kozmološka pitanja. U pismu – zamolbi venecijanskom antikvaru i bibliografu J. V. Pinelliju 1571. godine traži da mu se dostave neki hermetični spisi pomoću kojih bi mogao upotpuniti svoju zbirku, svojevrsnu riznicu mudrosti koju namjerava objaviti.⁵ Takav bi »Thesaurus sapientiae« po Petriću sadržavao antičke tekstove koji su nastali prije Platona i Aristotela, tj. kaldejska proročanstva, učenja Asiraca, Herma Trismegista, Jambliha, Orfejeve fragmente, Pitagorino učenje i dr. Takvu namjeru priopćava kasnije i Girolamu Mercurialu i svom protestantskom prijatelju i ramistu Jakobu Zwingeru, izjavljujući kako je spreman takvu zbirku predati onome »tko će moći osigurati da se to znanje proširi slavodobitnim pohodom, jer je uvjeren, kako se čini, da je nakon velike vjerske i kulturne krize, koja je na djelu bila već cijelo stoljeće, došao čas povratka na savršeno jedinstvo«.⁶

Prikazom pak zbirke grčkih rukopisa koju je Petrić sakupio tijekom svog boravka na Cipru (1561–1568), te ju je kasnije pritisnut financijskim nećaćama bio primoran 1575. prodati Filippu II. za Dvorsku knjižicu u Escorialu, utvrdili smo kako su se brojni takvi tekstovi nalazili upravo u toj zbirci.⁷ Kao što smo naglasili, Petriću su 73 za ono vrijeme rijetka grčka i jedan latinski rukopis, poslužili kao neka vrst osnovne literature za sastavljanje vlastitih tekstova (ili kompiliranje), od kojih je neke kasnije preveo i objavio. Brojni autori koje Petrić npr. navodi u »Novoj sveopćoj filozofiji« (u samome tekstu, u kazalu autora i u predgovoru, tj. napomenama u »Zoroasteru«) nalazimo i u popisu zbirke. Dakle, boravak na Cipru još je više učvrstio Petrića u njegovim namjerama preporoda katoličke vjere pomoću drevne mudrosti i fi-

⁴ Usp. Vasoli, 130.

⁵ Usp. Erna Banić-Pajnić, *Duhovnopovijesna raskršća. Poruke renesansne filozofije*. Biblioteka Filozofska istraživanja 37, Zagreb 1991, 204.

⁶ Vasoli, 129.

⁷ Vesna Cvjetković Kurelec, »Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića«, *Filozofska istraživanja* 72–73, god. 19, sv. 1–2, Zagreb 1999, 23–35.

lozofskoga učenja inspiriranog tekstovima koje je po otočkim samostanima sakupio ili dao prepisati. Prikazom smo zbirke ukazali na moguće izvore kojima se Petrić poslužio u sastavljanju vlastita djela, ali smo i upozorili na znatnu prisutnost naslova i autora koji se do sada nisu (ili su se minimalno) dovodili u vezu s našim Petrićem. Tu prvenstveno mislimo na grčke filozofske i teološke rasprave srednjega vijeka, tj. na djela raznih učenjaka koji su tijekom zadnjih pet stoljeća Bizantskoga Carstva znatno pridonijeli oživljavanju Platonova djela i s interesima začudno sličnima Frani Petriću pripremili neoplatonistička gibanja i na samome Zapadu. Do sličnih je opažanja došla i Maria Muccillo u svome opisu Petrićeve zbirke, ali se tim dijelom zbirke nije posebno pozabavila, kao ni mogućim utjecajem bizantskih učenjaka na našeg filozofa.⁸ Slično je postupio i prvi prikazivač zbirke Jacobs, koji uostalom, i nije analizirao njezin sadržaj.⁹

Tako smo našim prikazom zbirke, uz imena poznatih i manje poznatih srednjovjekovnih grčkih filozofa, ponajviše istaknuli djelo Mihaela Psela (Mihaél Psellós, 1018–1078), koji je, sudeći po samome popisu zbirke i broju sadržanih naslova, bio posebno zanimljiv Frani Petriću. Osim toga, citati i komentari odlomaka iz Pselovih djela u »Novoj sveopćoj filozofiji«, od kojih je dva preveo i publicirao u okviru dodatka »Zoroaster«, zatim navođenje Psela u kazalu autora i Petrićev rukopis »Psellus« koji se nalazi u »Biblioteca Vaticana« (Codex in quarto N. A. 804, f. 26–26) dovoljno potkrepljuju pretpostavku o većem značenju toga grčkog filozofa iz 11. st. za Petrića. Psela smo u ciparskoj zbirci susreli s naslovima ovih djela: »Osnovno i kratko izlaganje nauka Asiraca«, u dvama gotovo istovjetno naslovljenim rukopisima o asirskim, odnosno kaldejskim proročanstvima,¹⁰ »Pselli Physica epitome«, tj. Pselovim komentarima, posredstvom Simplificija, uz Aristotelovu »Fiziku«,¹¹ »In quo Pselli de animae generatione in Timeo. Eiusdem de animae potentiis«, tj. »Razlaganje – interpretacija Timeja o postanku, tj. postojanju duše« (Proklov komentar Platonova »Timeja«),¹² »Pselli De magno anno Plato-

⁸ Maria Muccillo, »La biblioteca greca di Francesco Patrizi«, *Bibliothecae selectae da Cusano a Leopardi* (a c. di Eugenio Canone), Leo S. Olschki Ed., Firenze 1993, 73–118.

⁹ Emil Jacobs, »Francesco Patricio und esine Sammlung griechischer Handschriften in der Bibliothek des Escorial«, *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, Berlin 1908, XXV, 19–47.

¹⁰ Sve tekstove iz ciparske zbirke navodit ćemo prema popisu objavljenom od E. Jacobsa. Dakle, riječ je o »Pselli de Assyriorum dogmatibus« iz 11. kodeksa (prepisanog 1563. godine pod »Philosophici literis recentioribus in folio«) i o »Pselli expositio Assyriorum dogmatum« (kodeks br. 52, rubrika teološko-religioznih tekstova). Za ovaj drugi primjerak Jacobs (52, bilj. 3) navodi kako nedostaje u inventarnom katalogu.

¹¹ S naznakom »rari« ovaj je tekst uvršten u kodeks br. 57 pod »Philosophici in 4to literis recentioribus«. Latinski je prijevod grčkoga originala bio objavljen već u Veneciji 1554. (usp. Hunger, 80).

¹² Tekst je uvršten pod »Philologici in 4to literis recentioribus« (kodeks br. 63), a po Petrićevoj ga je narudžbi prepisao prepisivač Grgur 1564. g. (Jacobs, 42).

nico«¹³ te »Pselli apophtegmata«, dakle zbirka Pselovih izreka.¹⁴ Kako je Psel sastavljao, kompilirao ili prepisivao i mnoge druge komentare djela antičkih filozofa, možemo pretpostaviti da su i neki drugi spisi, kojima se Petrić poslužio, a bili su dio zbirke, zapravo Pselovi, tj. da su sačuvani zahvaljujući Pselu (njegovu prijepisu, komentaru ili kompilaciji).¹⁵

Mihael Psel, koji je tijekom druge polovice 11. stoljeća, na reorganiziranom Carigradskom sveučilištu, bio na čelu Filozofskog fakulteta kao »ὑπατος τῶν φιλοσόφων« (»konzul filozofa«), zaslužan je za osamostaljenje filozofije kao zasebne discipline u Bizantu i za oživljavanje platonizma i neoplatonizma u srednjem vijeku. Polihistor i poligraf, bavio se i svim tadanjim granama znatnosti: teologijom, medicinom, matematikom, zemljopisom, glazbom, pravom, agronomijom, astrologijom, alkemijom, filološkim i književnim radom. Smatrao se najistaknutijim učenjakom svoga doba, posebno zahvaljujući iznimnoj stiliziranosti svojih tekstova i sofisticiranu grčkom jeziku, i to u njegovoj krajnjoj arhaiziranoj varijanti. U učenim se krugovima afirmirao prvenstveno zbog komentara na antičke tekstove, svojevršnih priručnika za svoje studente (posebno je bio cijenjen njegov komentar uz Aristotelovo »O tumačenju«), raspravama o psihologiji, anatomiji i medicini (napisao je čak uz popis raznih bolesti i poemu o medicini) te enciklopediji »Raznovrsno učenje«. Sastavio je i parafrazu »Ilijade« i druge alegorije uz Homera, poemu o grčkim dijalektima, rad o topografiji Atene, a pisao je i rječnike i etimološke studije, rasprave o raznim zakonskim pravilima i pravnim terminima. Uspješno se bavio i poviješću (značajna je njegova »Kronografija«, ljetopis Carstva od 976. do 1077. po. Kr.) Sačuvani govori (panegirik patrijarhu Mihaelu Kerulariju, prijatelju i učitelju i kasnijem patrijarhu Ksifilinu, svojoj majci, brojne retoričke vježbe, pogrebni govori i dr.) svjedoče o njegovu golemome daru za govorništvo koje je primjenjivao i na političkome polju. Osim tim retoričkim umijećem, koje je često graničilo s demagogijom, Psel je i izrazitim smislom za politički pragmatizam, voljom za moći te beskrupuloznom servilnošću prema svima na vlasti (osobine koje se posebno ističu u natuknicama) gotovo pola stoljeća snažno utjecao na sva društvenopolitička

¹³ Spis je razvrstan u kodeks br. 41 pod »Mathematici in 4to literis antiquis«. Jacobs (str. 39) u natuknici navodi kako je na osnovi tog rukopisa objavljen tekst Paula Tanneryja u *Rev. des études grecques* V, str. 206–211. Pod »Philosophi in 4to literis recentioribus« kodeks br. 57 uvršten je također »Pselli de magno anno. In quo etiam Plethonis de terrae figuris. Rarus« (Jacobs, 41).

¹⁴ Uvršten je u kodeks br. 63 pod »Philologici in 4o literis recentioribus« s naznakom »rarus«. Petrićevo zanimanje za Psela dokazuje i podatak da je spis zasigurno prepisan na Cipru, jer je u popisu zbirke istaknuto kako je prijepis napravio Grgur prepisivač okončan 1564. godine.

¹⁵ Tako je moguće da su npr. komentari Simplikijevih komentara na Aristotelov spis »O duši« u stvari Pselovi.

zbivanja u Bizantskome Carstvu.¹⁶ No, kao što smo istaknuli, glavna mu je preokupacija ipak bila filozofija, koja je za njega predstavljala sintezu svih znanosti, trajan izvor promišljanja vlastita života i doba u kojemu je aktivno sudjelovao, zbog čega je stalno bio u opasnosti da bude izopćen iz Pravoslavne crkve. Na kraju je bio primoran i položiti prisegu vjernosti caru Konstantinu IX. Monomahu. S našim Petrićem Psel dijeli opčinjenost kaldejskim proročanstvima, kao i zanimanje za »tajne znanosti«, za okultno, za egipatsku te općenito za orijentalnu filozofiju.¹⁷ Kaldeizam je za Psela značio magiju, astrologiju, demonologiju, proročanstva i sve ono što je, usprkos rigidnosti službene religije, bilo sastavnim dijelom bizantskog društva, isprepletenog antičko-grčkom, helenističkom, kršćanskom i orijentalnom civilizacijom. Poput našeg Petrića, i Psel je pokušavao uskladiti kršćansku misao s helenskom tradicijom i neoplatonskim misticizmom. Prema Pselu do spoznaje se može doprijeti ne preko Aristotela, nego preko Platona, platonista i novoplatonista, koji su u svoj nauk ugradili dostignuća prethodne egipatske i istočnjačke filozofije. Svjestan kako ga platonizam vodi u opasna za ono vrijeme područja misli, Psel je odbacivao sve ono što se protivilo crkvenoj dogmi te se zalagao za »opreznu suradnju« filozofije i teologije.¹⁸ »Tehnike filozofiranja« po njemu bi se mogle primjenjivati i na teološka istraživanja, pogotovu ona koja je implementirala platonistička i neoplatonistička tradicija. Platoničare je pak smatrao pretečama kršćanstva, tj. »nesvjesnim kršćanima«¹⁹ a antičke – grčke pisce »prorocima« kršćanstva koji su istinu u svojim tekstovima pokrivali metodama alegorije. Psel je tako iz antičkih djela odčitavao kršćanski nauk, tako daleko da je npr. u Homeru pronalazio učenje o Sv. Trojstvu, a u Zeusu, s okupljenim bogovima pred Trojom, prepoznavao kršćanskog Boga s anđelima i svecima.²⁰

Želimo li točno odrediti odnos Petrića prema Pselu, tj. preciznije utvrditi izvore za filozofski opus našega filozofa, moramo upozoriti na dosadašnje znanstvene i stručne studije o Mihaelu Pselu. Ne dovodeći u sumnju iznimnost na jezičnom, stilističkom i filološkom planu, opsežna bibliografija o Pselu obiluje proturječnim ocjenama te još nije dostatna za donošenje konačnih prosudbi. Dijametralno su npr. suprotni pristupi i zaključci novijih i

¹⁶ Usp. Krumbacher, 435.

¹⁷ Osim navedene literature, o ovoj strani Pselova filozofskoga promišljanja usp. i J. Gouillard, »La religion des philosophes«, *Travaux et Mémoires* 6, Paris 1976, 305–324; J. Grosdidier de Matons, »Psellos et le monde de l'irrationnel«, *Travaux et Mémoires* 6, Paris 1976, 325–349; É. des Places, »Le renouveau platonicien du XIe s. Michel Psellos et le oracles chaldaiques«, *Acad. Inscr. et Belles Letters, Comptes rendus* 1966, 313–324.

¹⁸ Usp. Niarhos, 28.

¹⁹ Tatakis, 164–165

²⁰ Tatakis, 191–192.

ranijih studija o tom bizantskom filozofu, procjene grčkih i stranih pselologa.²¹

Naime, zbog brojnih odlomaka tekstova neoplatoničara koje nalazimo u Pselovim filozofskim radovima, a kojima se ne navodi izvor, tj. autori ili tekstovi kojima se bjelodano služio u svome radu, sve je donedavno velik broj istraživača osporavao Pselu bilo kakvu originalnost.²² Krična pak izdanja njegovih djela potvrđivala su kako su pojedini odlomci Pselovih tekstova za pravo reproducirani ili doslovno preneseni dijelovi iz različitih izvora, uglavnom iz rasprava Porfirija, Prokla, Plutarha, Olimpiodora, Filopona i dr. Tako je za najznačajnije Pselovo djelo »Raznovrsno učenje« u kojemu autor obrađuje teološke, psihološke, moralne, prirodnoznanstvene, fiziološke i kozmološke teme, L. G. Westerink u kritičnome izdanju (Nijmegen, 1948) dokazao kako je riječ o kompilaciji Proklovih »Elementa teologije«, Proklovih komentara na Plotinove »Eneade«, Simplikijevih komentara na Aristotelov spis »O duši«, također Proklovih komentara na »Timeja«, Olimpiodorovih komentara uz Aristotelovu »Meteorologiju« i raznih drugih odlomaka iz djela Plutarha, Porfirija i Prokla.²³ Također se ističe kako su u djelu »Εἰς τὴν ψυχογονίαν τοῦ Πλάτωνος« doslovno preneseni dijelovi komentara Prokla na Platonova »Timeja«.²⁴ U tekstovima pak o demonologiji (»Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων«, »Τίνα περὶ δαιμόνων δοξάζουσιν Ἕλληνες«) K. Svoboda je iznio pretpostavku kako je Porfirije njihov glavni izvor, dok je Jean Bidez svojim istraživanjima utvrdio kako je pak samo jedno djelo, i to »Izbor iz kaldejske filozofije«, tj. Proklovi komentari na »Kazivanja Kaldejaca«, sačuvani u jednome kompendiju iz 2. st. poslije Kr., izvor ne samo za ta dva djela o demonologiji, već i za sva ostala o nauku Kaldejaca i Zoroastera.²⁵ Riječ je o četiri teksta posebno zanimljiva za našu temu i za Franu Petrića: »Razlaganje kazivanja Kaldejaca« (»Ἐξήγησις εἰς τὰ Χαλδαϊκὰ λόγια«), »Osnovno i kratko izlaganje nauka Kaldejaca« (»Ἐκθεσις κεφαλαϊώδης καὶ σύντομος τῶν παρὰ Χαλδαίους δογμάτων«), »Osnovni nacrt nauka Kaldejaca« (»ὑποτύπωσις κεφαλαϊώδης τῶν παρὰ Χαλδαίους δογμάτων«), »Osnovno izlaganje nauka Asiraca« (»Ἐκθεσις κεφαλαϊώδης τῶν παρ' Ἀσσυρίους

²¹ Usp. razne ocjene Pselova filozofskoga opusa: Kriaras, 1141–1148.

²² Hunger, 63.

²³ Prema: Hunger, 63–63 i Kriaras, 1144.

²⁴ Usp. Hunger, 64.

²⁵ Usp. Kriaras, 1143. Bidez je (u *Épître sur la Chrysopeée, opusc. et extr. sur l'alchimie, la météorologie et la démonologie*, Bruxelles 1928, 224) vrlo oštro zaključio kako »svaki put kada smo u situaciji navoditi antičke tekstove kojima se piskaralo Psel poslužio moramo konstatirati kako se nije potrudio kompilirati nekoliko autora, već je jednostavno prepisavao razne izvratke iz jednoga te istoga djela«.

δογμάτων« te »Magijske riječi Zoroastrovih čarobnjaka« (»Μαγικά λόγια τῶν ἀπό Ζωροάστρου μάγων«).

No, iako je još uvijek mnogo toga nedorečenog i nejasnog vezano uz temu izvora, najnoviji prilozi o Pselu, pogotovu oni rađeni na osnovi rukopisa kodeksa (»Parisinus Gr. 1182«) iz Nacionalne biblioteke u Parizu,²⁶ studije o Pselovim komentarima Aristotela,²⁷ ali i nedavna kritička izdanja poznatih i manje poznatih djela, donose pozitivnije konstatacije o originalnosti Pselova opusa, pogotovu kada je riječ o njegovim teološkim raspravama.²⁸ Osim toga, pitanje kompilacija, autorstva ili originalnosti teksta ne možemo mjeriti suvremenim parametrima, kao što, pogotovu kada je riječ o Pselu, moramo uzeti u obzir svrhu radi koje je, neovisno o vlastitim filozofskim pogledima, sastavljao svoje spise. Kao profesoru na Carskome sveučilištu, dakle na fakultetu konkurentnome Školi Patrijaršije, u krutoj pravoslavnoj sredini, s ustaljenim formalističkim pristupom, karakterističnim ne samo za istočni već i za zapadni srednji vijek, sa studentima koji su dolazili iz čitavog Carstva, iz Egipta, iz arapskih i drugih zemalja (npr. prvi prijevodi Proklovih »Elementa teologije« na gruzijski i armenski sastavljeni su na osnovi Pselova spisa),²⁹ bili su mu neophodni i relevantni priručnici. Pitanje konačne prosudbe Pselova opusa pitanje je dakle i značenja bizantskog humanizma i platonizma. Jer bez obzira na konačnu ocjenu, neosporno je kako se posredstvom bizantskog humanizma koji je pokrenut zahvaljujući njemu, sačuvala tradicija starogrčke filozofije i veliki dio antičke literature. U tom kontekstu treba sagledati i njegov doprinos razvoju zapadnoga neoplatonizma posredstvom grčkih učenjaka koji su nakon pada Konstantinopola prebjegli na Zapad (ponajprije tu mislimo na Pletona i Besariona). Taj je utjecaj opširnije obrazložio M. Sicherl,³⁰ a jedan od eminentnijih povjesničara bizantske filozofije V. Tatakis, afirmirajući Psela kao prethodnika firentinskoga kruga posredstvom Pletona, u svojim radovima dolazi do zaključka kako je Psel zapravo glavni izvor Pletonovih misli te da je sve što nalazimo kod Pletona kompilacija i interpretacija Pselovih tekstova.³¹

²⁶ Usp. Ioannou, Perikles: *Christliche Metaphysik in Byzanz. I. Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Johannes Italos*, »Studia Patristica et Byzantina« 3, Ettal 1956.

²⁷ Usp. L. G. Benakis: »Studien zu den Aristoteles-Kommentaren des Michael Psellos«, *Arch. Gesch. Phil.* 43, 1961, 215–238; 44, 1962, 33–61.

²⁸ Ibidem. Migne Patrologie, Paris 1857. Najnovije kritičko izdanje: »Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana« vol. II (Michael Psellus »Philosophica minora«, ed. D. J. O'Meara, Teubner Verlagsgesellschaft 1989).

²⁹ Usp. N. G. Wilson, 1992, 211.

³⁰ M. Sicherl, »Platonismus und Textüberlieferung«, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* XV, Wien 1966, 201–229.

³¹ Usp. Tatakis, 262.

Vežano uz tu temu prijenosa tradicije platonizma i neoplatonizma u Bizantu posredstvom grčkih učenjaka u Italiju, možemo sagledati i Petrićev udio u recepciji tekstova Mihaela Psela na Zapadu. Kako je riječ o slabije istraživanoj temi, a i zbog upotpunjavanja bibliografije o Petriću, ponajprije ćemo se osvrnuti na one pselologe koji grčkog filozofa dovode u vezu s našim filozofom, a potom ćemo upozoriti na neka tekstološka i filološka pitanja vezana uz prijevode, publiciranje i obradu Pselovih rasprava od strane F. Petrića.

Chr. Zervos u svojoj opsežnoj studiji o Pselu također iscrpno opisuje njegov utjecaj na neoplatoničare renesanse posredstvom Pletona, kojega smatra duhovnim sljedbenikom Psela, ali dovodi i Petrića u vezu sa Pselom. Elaborirajući utjecaj na Ficina, koji je Psela i prevodio na latinski te objavio djelo o Hermu Trismegistu (*»Mercurii Trismegisti Liber de Potestate et Sapientia Dei«*, Treviso 1471), čime je inaugurirano širenje hermetičnih tekstova u Italiji i na Zapadu, te proučavajući Pselov utjecaj na Giovannija Pica della Mirandolu (*»Conclusiones philosophicae, cabalisticæ et theologicae«*, Rim 1486), ističe (doduše samo u bilješki) i Petrića kao jednoga od nasljednika Pselova nauka.³² Petrića Zervos opisuje kao izdavača neoplatonista, koji je u 16. st. živio u Padovi i u Rimu te koji je Aristotela smatrao plagijatorom, a Platona pretečom kršćanstva. Petrićeve *»Peripatetičke rasprave«* i *»Novu sveopću filozofiju«* spominje kao djela napisana u tom, od Psela iniciranom, neoplatoničkom duhu.

Takvo Pselovo značenje za našeg Petrića možemo uočiti i pregledom *»opće bibliografije«* Pselovih radova, na osnovi koje se daje zaključiti da je Petrić itekako zaslužan za recepciju Pselovih tekstova na Zapadu.³³ Potvrđuju nam se već istaknuti podaci o dva Pselova teksta (*»Pselovo osnovno izlaganje nauka Asiraca«* i *»Osnovno izlaganje nauka Kaldejaca«*), koja je Petrić preveo na latinski i dvojezično uz grčki izvornik objavio u trećoj folijaciji *»Nove sveopće filozofije«*, tj. u *»Zoroasteru«* nakon Petrićeva uvodnika, a prije samoga teksta *»Zoroastri oracula«*.³⁴ No, naše je istraživanje potvrdilo, a to je bitno naglasiti, kako je riječ o prvom objavljivanju tih tekstova, što-više donedavno jedinome izdanju *»Nauka Asiraca«*.³⁵ Sljedeće izdanje spisa

³² Zervos, 245–246, bilj. 3.

³³ Prije Petrićevih izdanja Psela za recepciju bizantskog filozofa na Zapadu jedino je značajnije izdanje *»O energiji demona«* (*»Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων«*) koje je na latinskome objavio Pierre Moreau u Parizu 1577. godine.

³⁴ Iz Petrićevih izdanja ovih Pselovih tekstova ispuštena je naznaka *»kratko«* (*»σύντομος«*), koju nalazimo u sljedećim izdanjima istih tekstova.

³⁵ Kritičko izdanje teksta *»Osnovno izlaganje nauka Asiraca«* objavljeno je pod naslovom *»Od istoga osnovno i kratko izlaganje nauka Asiraca«* (*»Τοῦ αὐτοῦ ἐκθεσις κεφαλαιώδης καὶ σύντομος τῶν παρ' Ἀσσυρίοις δογμάτων«*) 1989. u *»Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana«* vol. II (Michaeli Psellus *»Philosophica minora«*, ed. D. J. O' Meara, Teubner Verlagsgesellschaft 1989, str. 151–151).

»Osnovno i kratko izlaganje nauka Kaldejaca« objavio je u Parizu 1599. godine Jo. Opsopoe u »Oracula Magica Zoroastris cum scholiis Plethonis et Pselli nunc primum editi«, dakle zajedno sa Pselovim i Pletonovim tumačenjima Zoroastrovih proročanstva.³⁶ Uz ova dva teksta postoje još dva iste kaldejske tematike koja smo već naveli: jedno opširnije, koje interpretira izraz po izraz, stih po stih Zoroastrova kazivanja i koje je također uvršteno u gornje pariško izdanje, ali i jedno znatno kraće, »Osnovni nacrt nauka Kaldejaca«, koje nam je postalo poznato tek 1894. zahvaljujući G. Krollu i njegovu djelu »De Oraculis Chaldaicis«.³⁷ Ovom prilikom možemo spomenuti i podatak kako je Kroll u tom svom kapitalnome djelu o nauku Kaldejaca spominjao i Petrićeva izdanja, ali, kako ih očito nije vidio, poistovjetio je tekst o »dogmama« Asiraca s »dogmama« Kaldejaca. Na tu je pogrešku upozorio četiri godine poslije Domenico Bassi,³⁸ koji je usporedio i Petrićevo izdanje »Osnovnog izlaganja nauka Asiraca« s tekstom istoga naslova rukopisa iz Ambrosiane B. 136, utvrdivši veći broj razlika (koje, doduše, ne zadiru u sadržaj). Dakle, postoji još jedna verzija istoga spisa tako da je Bassi predložio da se tekst o »Dogmama Asiraca« koji je Petrić objavio usporedi s rukopisom u Escorialu. Kako je u popisu zbirke s Cipra »Pselli expositio Assyriorum dogmatum« uveden dva puta, bilo bi zanimljivo utvrditi putove svih tih rukopisa.

U »općoj bibliografiji« Psela Zervos ističe Petrića također kao izdavača Pselovih »Magijskih Izreka Zoroastrovih čarobnjaka« (»Μαγικά λόγια τῶν ἀπό Ζωροάστρου μάγων«) u »Nova de universis philosophia«.³⁹ Zervos čak naglašava kako su pojedini stihovi teksta, koji su pripisani Proklu, Damaskiju ili Pselu, »zapravo svi Pselovi«, ne potkrepljujući, međutim, tu svoju tvrdnju valjanim argumentima.⁴⁰ Uspoređujući pariško izdanje Opsopoea s Petrićevim »Zoroastrom« dolazimo do drugih, različitih zaključaka.⁴¹ Pariško izda-

³⁶ Sljedeći je put isti tekst publicirao Servais Galle u zbirci »Sibyllina Oracula« (Amsterdam 1689, 78–84) i J. P. Migne u »Patrologiae cursus completus. Series graeca« CXXII (Paris 1857, 1115–1122). Zervos u pregledu opće bibliografije Psela (str. 37) navodi kako postoji i engleska verzija ovog teksta pod naslovom »A concise exposition of Chaldaic Dogmas by Psellos« koja je objavljena 1797. godine u *Monthly Magazine* 3, str. 510–512.

³⁷ G. Kroll, »De oraculis chaldaicis«, *Breslauer philologische Abhandlungen* VII, 1, Breslau 1894.

³⁸ Bassi je inače pregledom ferrarskog i venecijanskog izdanja »Nove sveopće filozofije« došao do zaključka da su identični.

³⁹ Sljedeća izdanja koja navodi već smo spomenuli: Jo. Opsopoea (Pariz 1599), Servais Galle (Amsterdam 1689) i Migne (Pariz 1884).

⁴⁰ Zervos, 36.

⁴¹ Ovo smo istraživanje obavili na osnovi pretiska pariškog izdanja »Magičnih riječi Zoroastra« (Enalios, Atena 1995).

nje donosi prvo odlomke spisa koji se odnose na »Zoroastra«, tj. odlomke iz Platonova »Alkibijada«, iz djela Klementa Aleksandrijskog, Euzebija iz Cezareje, Plinija starijeg i Plutarha te natuknicu o Zoroastru iz Suidinog rječnika; potom slijedi 60 stihova »Magica Oracula Zoroastris« M. Psela, a nakon toga interpretacije svake od tih izreka, prvo od Pletona, pa potom od Psela. Pselova su pojašnjenja duža i sadrže odlomke iz ostalih četiriju spisa o kaldejskome nauku. Na kraju je uvršteno i Pselovo »Osnovno i kratko izlaganje nauka Kaldejaca«. Dakle, Petrićevo se i Opsopoeovo izdanje poklapa jedino kada je riječ o tom spisu. Međutim, Pselove je Zoroastrine »riječi« prenio Petrić samo u svome traktatu istoga naslova, u desetom poglavlju (ff. 10r-11r) »Ψυχή, σῶμα, ἄνθρωπος« (»Anima, corpus, homo«, tj. »Duša, tijelo, čovjek«), i to različitim redosljedom. Možemo dakle zaključiti kako se Petrić vjerojatno jest poslužio Pselovim spisom, ali je taj tekst s drugim tekstovima istoga autora i ostalih filozofa koje navodi u nenaslovljenoj bilješci ispred »Zoroastri Oracula« (ne ulazeći sada u raspravu je li riječ o Pselovim komentarima na »Magijske Zoroastrove izreke«) ugradio u svoju verziju iskompiliranog Zoroastra, kao uostalom i u osnovni tekst »Nove sveopće filozofije«. Dakle, riječ je ne samo o Proklovim »Elementima teologije« i komentarima uz »Parmenida« i »Timeja«, tj. Pselovim i Damaskijevim komentarima komentara, Hermijevim komentarom uz »Fedra«, Olimpiodorovim uz »Fedona«, Pselovim posredstvom (iako se izričito ne navodi) Simplikijevih komentara uz Aristotelovu »Fiziku«, već i o Nikeforu Gregori, bizantskom filozofu iz 14. stoljeća (1295–1359), kojega Petrić samo spominje kao jednog od autora izvora prema kojima je priredio Zoroastera. To znači da se Petrić očito poslužio i zbirkom »Kaldejskih izreka«, koju je Gregor daodao svome rukopisu o proročanstvima Kaldejaca,⁴² Sinesijevim djelom »O snovima«, ali i (barem prema Petrićevim navodima) Damaskijevom verzijom »Kaldejskih proročanstava« koja se nije do danas sačuvala.

U samome tekstu »Nove sveopće filozofije«, u kojemu se, pogotovu u »Panaugiji«, »Panarchiji« i »Pancosmiji«, razlažu odlomci privezanih dodataka, Petrić citira, komentira ili samo navodi Psela iz dva od samoga Petrića prevedena i objelodanjena teksta o Kaldejcima: npr. u X. knjizi »Panaugije« (ff. 22), u XVII. »Panarchije« (ff. 37), u VII. »Pancosmije« (ff. 80) itd. Međutim, neshvatljivo je zašto Petrić u istoj knjizi »Panarhije« (ff. 38) Pletonu pripisuje »jedno drugačije stajalište o trijadama nego što ga ima Dionizije«, dok je vrlo lako utvrditi da je zapravo riječ o Pselovu odlomku dodatka »Osnovnom i kratkom izlaganju nauka Kaldejaca«. Riječ je dakle o teško shvatljivom i očitom previdu. Osim toga, tekst grčkoga originala, pogotovu u dodacima, vrvi od pravopisnih pogrešaka (gotovo je svaka riječ krivo tiskana)

⁴² O Nikeforovim »Kaldejskim proročanstvima« usp. Wilson, 338.

i tehnički je nedotjeran. Sličnih je pogrešaka u to vrijeme bilo relativno često (moderna kritička izdanja antičkih grčkih tekstova javljaju se tek od 18. st.), ali ako usporedimo Petrićeva izdanja Psela s Opsopoeovim, objavljenim nekoliko godina kasnije, uočljivi su brojni nedostaci na štetu našeg filozofa, što je čudno, pogotovu kada se, sudeći po Petrićevim prijevodima s grčkoga, potvrđuje njegovo više nego solidno znanje tog jezika. Vrlo je vjerojatno da na ispis tog grčkog dodatka Petrić nije posebno obratio pozornost, jer su citati Psela na grčkome u samome tekstu »Nove sveopće filozofije« brižljivije tiskani, tj. da je taj dio posla obavio netko tko baš i nije mnogo mario za pravopisnu normu grčkoga jezika.

Ovime dakako temu odnosa Psela i Petrića nismo iscrpili, pogotovu zato što smo se ovom prilikom, a i zbog rekonstrukcije izvora, ograničili na razjašnjenje spornih tekstoloških i filoloških pitanja, i to isključivo na primjeru »Nove sveopće filozofije« i »proročanstva« Zoroastera i Kaldejaca. Moramo upozoriti kako je Psel također »autor« i vrlo značajnog traktata »Poimander« pripisanoj Hermu Trismegistu iz zbirke »Hermetičkih spisa«. ⁴³ »Poimandera« također nalazimo u Petrićevom dodatku – izdanju Herma Trismegista (četvrta folijacija, druga knjiga, ff. 5v–8r), a spominje se i u osnovnome tekstu »Nove sveopće filozofije« (ff. 125). Osim toga, Petrić je u sedmoj folijaciji dodatka uvrstio spis o »mističkoj filozofiji Egipćana i Kaldejaca«, nastao sirska-arapskom preradbom triju posljednjih Plotinovih »Eneada«. Kako su komentari Prokla na Plotinove »Eneade« sačuvani isključivo zahvaljujući Pselu (obilato ih je koristio u svome »Raznovrsnome učenju«), ⁴⁴ možemo zaključiti kako je Mihael Psel itekako značajan za izučavanje Petrićeva opusa, pogotovu onog dijela koji se odnosi na »tajnu filozofiju«.

Literatura

Banić-Pajnić, Erna: *Duhovnopovijesna raskršća. Poruke renesansne filozofije*. Biblioteka Filozofska istraživanja 37, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1991.

Banić-Pajnić, Erna: *Smisao i značenje Hermesove objave: uloga elemenata hermetičke filozofije u djelima hrvatskih renesansnih filozofa*, Biblioteka Episteme, Globus, Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu-Odjel za povijest filozofije, Zagreb 1989.

⁴³ »Ποιμάνδρης« (tj. »Pastir ljudi«, nadimak boga Herma) prvi je i najznačajniji od 18 sačuvanih traktata korpusa »Hermetičkih spisa« pripisanih Hermu Trismegistu. O zbirci »Hermetica« usp. *Leksikon antičkih autora*, 266.

⁴⁴ Usp. Kriaras, 1145.

- Bassi, Domenico: »Notizie di Codici Greci nelle biblioteche italiane«, *Rivista di Filologia e d' Istenzione Classica* 26, 1898, p. 118–124.
- Beck, H.-G.: *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, Handbuch der Altertumswissenschaft, xii Abt. 2, 1, München 1959.
- Cvetković Kurelec, Vesna: »Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića«, *Filozofska istraživanja* 72–73, god. 19, sv. 1–2, Zagreb 1999, 23–25.
- Der Kleine Pauly*, Lexikon der Antike, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1–5, München 1979.
- Hunger, Herbert: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Bd. 1, München 1978, 1–62. Tu prema drugome izdanju prijevoda na novogrčkome:
- Hunger, Herbert: Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών Τ. Α'. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991.
- Jacobs, Emil: »Francesco Patricio und seine Sammlung griechischer Handschriften in der Bibliothek des Escorial«, *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, Berlin 1908, XXV, 19–47.
- Joannou, Perikles: *Christliche Metaphysik in Byzanz. I. Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Johannes Italos*, »Studia Patristica et Byzantina« 3, Ettal 1956.
- Katičić, Radoslav: »Bizantska književnost«, *Povijest svjetske književnosti*, Mladost, Zagreb 1977, 313–345.
- Kriaras, Emmanuel: »Michael Psellos«. *Natuknica u Real-Encyclopaedie*, Suppl. 11 (1968), 1124–1182. I na novogrčkome: »Ο Μιχαήλ Ψελλός«, Βυζαντινά 4 (1972), 55/128.
- Guilelmus Kroll: »De oraculis chaldaicis«, *Breslauer Philologische Abhandlungen* VII, 1, Vratislaviae 1894.
- Krumbacher, Karl: *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*, München 1897 (i New York 1970).
- Leksikon antičkih autora*, prir. Dubravko Škiljan, Latina & Graeca i Matica hrvatska, Zagreb 1996.
- Μαγκά Λόγια του Ζωροάστρη. Σε σχόλια του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος και του Μιχαήλ Ψελλού. Εισαγωγή-Μεταγραφή στη νεοελληνική Μαρία Κεκοπούλου, Ενάλιος, Αθήνα 1995.
- Meara, O' D. J. et Duffy, J. M.: *Michaelis Pselli, Philosophica minora. II. Opuscula Psychologica, Theologica, Daemonologica*, Bibliotheca Teubneriana, Leipzig 1989.
- Migne, J.-P.: *Patrologie cursus completus. Series graeca*. »Patrologiae graecae« tomus CXXII, Parisiis 1884.
- Mucillo, Maria: »La biblioteca greca di Francesco Patrizi«, *Bibliothecae selectae da Cusano a Leopardi, a cura di Eugenio Canone*, Leo S. Olschki Editore, Firenze 1993, 73–118.
- Νιάρχος, Κωνσταντίνος Γ.: Η Ελληνική Φιλοσοφία κατά την βυζαντινήν της περίοδον, Εκδόσεις του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1996.
- Patricii, Francisci: *Magia Philosophica...*, Hamburgi 1593.
- Patricii, Francisci: *Nova de Universis Philosophia...*, Venetiis 1593.

- Petrić, Frane: *Nova sveopća filozofija*, prir. V. Filipović (prev. T. Ladan i S. Hrkać, redakcija prij. K. Krstić), Liber, Zagreb 1979.
- Šipka, Antun: »Petrić opčinjen orijentalnom magijom« (poglavlje iz disertacije *Franciscus Patritius eiusque doctrina de Deo*, Romae, Gregoriana, 1945, pars II, caput IV, pp. 56–59), odabrao, preveo s lat. i piščeve bilješke prir. Ivica Martinović, *Dubrovnik* 1–3/VIII, Matica hrvatska, Dubrovnik 1997, 179–183.
- Tatakis, B.: *La philosophie byzantine*, Paris 1949. Tu prema prijevodu na novogrčkome: Β. Ν. Τατάκη: 'Η Βυζαντινή φιλοσοφία. 'Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού καί Γενικής Παιδείας, 'Αθήνα 1977.
- Texts and Studies in Neoplatonism and Byzantine Literature*. Collected papers by L. G. Westerink, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1980.
- Wilson, N. G.: *Scholars in Byzantium*, Duckworth, London 1983. Tu prema prijevodu na novogrčkome: Wilson, N. G: Οι λόγιοι στο Βυζάντιο, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1991.
- Zervos, Christian: *Un philosophe neoplatonicien du Xie siecle Michel Psellos. Sa vie, son oeuvre, ses luttes philosophiques. Son influence*. Burt Franlin, New York, N. Y. 1973 (Paris 1920).

PETRIĆEVO RAZLAGANJE PSELOVIH »DOGMI«

Sažetak

Prikazom zbirke grčkih rukopisa Frane Petrića na prošlogodišnjim DFP, upozorili smo na uočljivu nazočnost tekstova grčkoga filozofa iz 11. stoljeća Mihaela Psela. Kao što je, naime, poznato, Petrić je Pselova izlaganja o kaldejskim i asirskim »dogmama« i iskaze o Zoroasteru uvrstio u originalu i na latinskom prijevodu u priveze svoje *Nova de universis philosophia* (»Zoroaster et eius CCCXX oracula chaldaica. Eius opera e tenebris eruta et Latine reddita«, Ferrara 1591 i Venezia 1593), te samo na latinskome u zasebnom izdanju dijela dodatka (*Magia philosophica hoc est Zoroaster et eius CCCXX oracula chaldaica*, Hamburg 1593). Kako se još šest drugih na Cipru sakupljenih Pselovih tekstova nalazilo u Petrićevoj zbirci (a koji su zajedno s objavljenima zasigurno pomogli Petriću u formiranju vlastita nauka), ovo će se izlaganje baviti utjecajem tog utemeljitelja bizantskog neoplatonizma na našeg filozofa. Sa Pselom je Petrić dijelio ne samo »opčinjenost magijom«, zanimanje za okultno i orijentalnu filozofiju, već i težnju za usklađivanjem kršćanske misli s helenskom tradicijom i neoplatonskim misticizmom. Ujedno ćemo istaknuti važnost tih prvih izdanja Pselovih spisa za potonju afirmaciju njegovih ideja (pogotovu kroz Pletonove komentare) na Zapadu.

PETRIĆ'S ANALYSIS OF PSELUS' »DOGMAS«

Summary

At the last years' 'Days of Frane Petrić', the authoress pointed at the marked presence of texts written by an eleventh-century Greek philosopher, Michael Pselus. Petrić included Pselus' texts on Chaldean and Assyrian 'dogmas' and on Zoroaster into the appendices of his *Nova de universis philosophia*, in both the original and in the Latin translation (*Zoroaster et eius CCCXX oracula chaldaica. Eius opera e tenebris eruta et Latine reddita*, Ferrara 1591 and Venice 1593), and in Latin only in a separate edition of a part of the appendices (*Magia philosophica hoc est Zoroaster et eius CCCXX pracula chaldaica*, Hamburg 1593). As six more Pselus' texts, obtained in Cyprus, used to be in Petrić's collection (these texts, together with the published ones, must have helped Petrić formulate his own teaching) this paper deals with the influence of the founder of Byzantine Neoplatonism on Petrić. With Pselus, Petrić shared an 'obsession with magic', interest in the occult and in Oriental philosophy, and also the will to reconcile Christian thought with Hellenic tradition and Neoplatonic mysticism. The authoress also stresses the importance of these first editions of Pselus' treatises for subsequent affirmation of his ideas (especially through Pletho's commentaries) in the West.